

Manskulturens nedgång och fall?

Några reflektioner kring en omöjlig fråga

Eva Österberg

I det svenska samhälle där Statsvetenskaplig Tidskrift började märkas, vid sekelskiftet, fanns det många heta stridsfrågor. I själva verket bubblande och puttrade det av idéer och debatter. Det var ingen harmonisk tid utan snarare en period av kontraster, motsättningar, polariseringar – och kanske just därför också av visioner, projekt och djärva utopier. Det räcker att antyda var motsättningarna låg, i ett land som på några decennier kastats in i fabrikenas värld, där århundraden av bondesamhälle och en trygg sockenstämmo- och tingskultur övergått inte bara i kommunalfullmäktige och folkrörelsemöten utan också i massdemonstrationer och strejker. Stadsmiljöerna var ofta ohälsosamma och arbetarfamiljernas levnadsbetingelser usla. Prostitutionen upplevdes som ett hot. Den var reglementerad i de större städerna, dvs att de prostituerade kvinnorna var inskrivna hos polisen och förpliktade att låta besiktiga sig två gånger i veckan. Mot detta system engagerade sig många medelklasskvinnor som drev kraven på att kvinnor skulle få ökat tillträde till högre utbildning och en plats i offentligheten, parallellt med att de försökte motverka fattigdom och osedlighet.¹

Så skrek kontrasterna: mellan fattiga och rika, mellan stadsmiljö och lantmiljö, mellan ”fallna” och ”ärbara” kvinnor, mellan män med rösträtt och kvinnor utan. Undra på att det fanns de som försökte kläcka idéer om hur detta spretiga samhälle skulle kunna kittas ihop, hur integrationen skulle skapas och en gemensam känsla av identitet skulle kunna uppstå och hållas vid liv. Nationalismen blev en kraftfull strategi, i vårt land intimt förenad med landskapskänslan och naturkänslan. Kring sekelskiftet 1900 etablerades så en nationaldag, nationalsång, friluftsmuseerna Skansen och Kulturen, en folkkår konst genom bildskapare som Carl Larsson, Anders Zorn eller Jenny Nyström och genom författare som Heidenstam, Lagerlöf och Fröding. Samtidigt ingick Sverige i ett Europa, där kolonialmakterna profilerade en europeisk identitet som överlägsen ”de andra”, europeerna som mer framgångsrika än alla andra kontinenters folk.² Så lades det nationella projektet och eurocentrismen – fosterlandet och västerlandet – som enande visioner över ett lapptäcke av olikfärgade delvisioner: barnens århundrade hos Ellen Key, det nya rättvisa samhället hos socialisterna, det paternalistiska hjälpsamhället som skulle lösa fattigfrågan hos filantroperna, den nya kvinnan hos kvinnoströmmarna, den eviga freden hos fredsvännerna.³

Det nationella projektet kan måhända ses som den hegemoniska samtalsordningen, intrumfad inte minst med skolornas hjälp där Gud och Fosterlandet

stod starka vid denna tid.⁴ Men krafterna bröts på det diskursiva fältet likaväl som på verkstadsgolven, gatorna och torgen. I själva verket kan man kring sekelskiftet, som Ulla Wikander formulerat det, urskilja något av en identitetskris i samhället. Kulten av nationen, individen och naturen blandades med motsättningen mellan feminism och antifeminism. Under 1900-talets tidigare decennier utformades så en rad idéer om en ”ny kvinna”. Visionerna varierade mellan olika kvinnogrupper och förändrades med tiden. Genomgående pekade de dock på nya strategier och aktionsfält för kvinnor, utanför hemmen.⁵

Allt detta märks förvisso inte alls i Statsvetenskaplig Tidskrift. Då som nu var forskarnas relation till samhället ofta mångtydig, tvetydig eller i vart fall ottydlig. Men den fanns där.

Åren 1907-1908 debatterade t ex fil kand Hjalmar Haralds och fil lic Hilma Borelius kvinnors rösträtt och plats i det offentliga livet. Haralds argumenterade emot kvinnans rösträtt. Varken försöken att med naturrätten som grund hävda att rösträtt var en allmänmänsklig rättighet eller tanken att det var nyttigt för staten att kvinnor deltog i det politiska livet imponerade på honom. Tvärtom drev han en linje som dagens kvinnoforskare skulle kalla särartstänkade: kvinnans uppgift var att sköta hemmet och där skulle hon åtnjuta respekt, medan hon däremot känner sig ”främmande för en sådan uppgift som deltagandet i det offentliga lifvet, för hvilket hennes man, huru politiskt ointresserad han än må vara, genom sitt arbete ute i världen har en viss skolning.”⁶

Detta blev för starkt för Hilma Borelius som gick till angrepp året därpå, såsom en av de försvinnande få kvinnliga forskarna på tidskriftens spalter i början av 1900-talet. Men hon valde att lägga upp sin artikel som en logisk nagelfaring av Haralds argument istället för att diskutera själva sakfrågan ”som mellan fullständigt olika tänkande måste bli ofruktbar”.⁷ Haralds genmäler i samma årgång i ordalag som med världskrigens facit i hand låter obehagliga – men som nog var mindre anmärkningsvärda i en tid där forskare gärna talade om civilisationer, nationer, kulturer eller tidsanda och där intellektuella och konstnärer ännu kunde estetisera och glorifiera kriget. Efter några slängar åt ”fröken Borelius” förklarar han att utvecklingen går mot en ny tid som skall visa att hon har fel: ”Vi gå mot en starkare manligare tid än den, då romantikens kvinnodyrkan i en mesallians med intellektualismens starrblindhet för de andliga könsskillnaderna födde feminismen.”⁸ Vi går mot en manligare tid!

Några år senare, 1912, är Haralds på offensiven igen i Statsvetenskaplig Tidskrift, nu som filosofie doktor. Hans oro gäller nu att kvinnorna föreslagits få tillträde till en rad ämbeten i samhället, dock fortfarande inte högre tjänster som lärare och läkare under försvarsdepartementet, inte som rektor, riksarkivarie, landsarkivarie, riksbibliotekarie eller chefsläkare. Att kvinnorna inte skall släppas in på de ledande befattningarna anser han naturligt ”efter vår civilisations principer, som väl icke tillåta kvinnan att råda öfver mannen”. Lika lön för lika arbete anser han inte heller vara en naturlig princip, eftersom mannen är bättre rustad fysiskt och därmed har en mindre benägenhet för hysteri än kvinnan. Lite besvärligt har han det däremot i resonemangen om kvinnor vid akademierna. Å ena sidan vill han verkligen att eventuella ”kvinnlige undantagsmänniskor, som lämpa sig för att föra vetenskapen framåt” skall få

lov att komma in vid universiteten; å andra sidan är han rädd att receptiva kvinnor skall konkurrera ut männen som enligt hans mening på det hela taget är de mest självständiga forskarna. Lösningen vore, hävdar han, att inskränka kvinnornas andel bland forskarna genom att låta dem bli professorer endast om de blev särskilt kallade till det, på grund av utomordentliga vetenskapliga förtjänster. Några få unika damer, solitärer, kan alltså släppas in, men inte fler. I så fall undgår universiteten att ”bli lidande på en invasion af kvinnlighet i sämre mening, som är där lika litet på sin plats som på andra områden i det offentliga livet.”⁹

Så kunde kvinnofrågan och manligheten diskuteras i Statsvetenskaplig Tidskrift för 80-90 år sedan. Vi finner en man och forskare som blivit provocerad av feminismen och helst vill tro att en ”manligare tid” förestår, vi finner en ensam kvinna och forskare som vågar sig in i debatt på en vetenskaplig tidskrifts spalter. Möjligen var det inte bara hon, utan också han som var ovanlig i tiden. I vilket fall som helst ansågs hans åsikter värda att ventileras i tidskriften mer än en gång. Saken gällde kvinnan i offentligheten, i statsjänst och i politiken. Där var hon fortfarande långt ifrån självklar.¹⁰

Idag har vi upplevt kvinnor som landsarkivarier, som riksbibliotekarier, som professorer och politiker. Hjalmar Haralds visade sig strida på en förlorad bastion och den udda fröken Borelius bar framtiden i sitt sköte. Så har Statsvetenskaplig Tidskrift levt sitt hundraåriga liv parallellt med en process som skulle kunna kallas manskulturens nedgång och fall i en viss specifik mening: kvinnans gradvisa inträde i det offentliga livet har definitivt gjort rent hus med en sekellång, klisterseg idé om att *persona publica* primärt är en man – och dessutom vit.

Ida Blom, en av Skandinavien ledande kvinnohistoriker, har nyligen skrivit en artikel om ”World History as Gender History.” Om man ser det globalt, menar hon, har demokratiska rättigheter i nationalstaterna först givits åt vita män i de högre sociala skikten, sedan åt vita manliga arbetare och bönder. Färgade män och alla kvinnor oavsett hudfärg var, i den ordningen, de sista som accepterades som fullvärdiga medborgare: ”It may be said that history flows faster in the case of men than in the case of women, although it did not flow equally fast for men of all classes. The growth of democratic nation states was clearly influenced by the gender system, as well as by class and race.”¹¹

Ser vi manskulturen som liktydig med ett manligt monopol på politik och annat offentligt liv, får vi alltså säga att manskulturen i vart fall i västliga demokratier har kommit på fall. Men tematiken kan varieras och problematiseras också på andra sätt. Det är dags att ställa ett par frågor som driver oss vidare.

1. Vad skall man egentligen mena med begreppet manskultur? Kan man över huvud taget tala om detta i singularis, finns det inte lika många olika manskulturer som det finns klasser, raser, åldrar och civilstånd? Men låt oss för tankeövningens skull acceptera att det kanske finns något som kan uppfattas som en dominerande manskultur, om man håller sig på en mycket generell nivå. Har den då förblivit likadan genom historien? Finns det någon aspekt av mäns livsstil, föreställningsvärld, myter, preferenser som kan

ses som en konstant, oberoende av tid och rum? Eller bör vi såsom sanna konstruktivister se också det manliga som en ”påhittad”, inlärd uppsättning av handlingsbenägenheter, karaktärsdrag, tycken, tanke- och levnads-mönster, som alla varierar både i tid, rum och efter social grupptillhörighet? På samma sätt som forskarna talat om konstruerade, uppfunna, skapade nationella eller regionala identiter.

2. Låt oss dessutom formulera en delfråga vetenskapshistoriskt och historiografiskt. Bevittnar vi i så fall idag en manskulturens fall i forskningen, då nästan alla oavsett kön bemödar sig att lyfta fram de historiska processernas tvekönslighet, att synliggöra också kvinnorna i samhällsutvecklingen, att problematisera sexualiteten och mäns och kvinnors kroppar, att rentav – som i den nu mycket uppmärksammade queer theory – kritiskt granska själva konstruktionen av den heterosexuella normen i historien?¹²

På den sista frågan är det relativt lätt att säga ja. Få skulle idag förneka att genusbegreppet och den forskning som det initierar har kommit för att stanna. I den bemärkelsen har ett paradigms fallit, dvs den aningslöshet som låtit historien, samhällen och kulturer framstå som märkvärdigt enkönade – eller ökönade. Men vi bör inte ta för givet att vi tillhör den första generationen forskare som på allvar blir varse kvinnorna. Det finns en del som tyder på att filosofer och historiker kunde vara mer observanta på kvinnor och deras villkor under 1700-talet än under början av 1900-talet. Det hävdar i varje fall Ida Blom, som jag åter gärna citerar. Hon menar att det var historieämnets professionalisering mot slutet av 1800-talet och början av 1900-talet som medförde att både kvinnor, kultur och globala perspektiv försvann ur forskarnas verkstad: *”women’s history lost importance as the historical sciences turned to studies of the formation of nations and nation-states, diplomacy and statesmanship. Not only the global and cultural perspectives, but also the understanding of the gendered structures of societies was lost”*.¹³

Bloms resonemang kan kompletteras med ytterligare en iakttagelse. Globala synsätt och kultur försvann ju inte helt och hållet från forskarnas bord i början av 1900-talet. Tvärtom fanns det i den europeiska intellektuella miljön några sådana giganter, som lanserade grandiosa globala kulturhistoriska synteser – eller i varje fall en europeisk makrohistoria. Men – och det är min poäng – inte ens dessa forskare, som skrev om kulturella processer eller rentav kultururs uppgång och fall, hade någon som helst tanke på att göra kvinnor till drivkrafter i utvecklingen eller att analysera kulturen i genusperspektiv.

När Oswald Spengler publicerade sin *Der Untergang des Abendlandes* 1918-1922, förde han t ex ett frapperande intressant och på många sätt klokt resonemang om vårt behov av att skriva en världshistoria, och om vad världshistoria egentligen skall vara. Han är välgörande – nästan modernt – kritisk mot det västerländska synsättet och företräder en tydlig kultur- och värderelativism. Europas historia är inte mer riktningsgivande än någon annan världsdal, den europeiska utvecklingen inte mer än en unik kurva i det globala sammanhanget, menar han. Europas poeter och tänkare betyder inget för Indien, en radikal 1800-talsförfattares kvinnoosyn kan vara obegriplig för människor i

andra världsdal. Vad som betraktas som en sanning i hans egen tid och miljö är med Spenglers kritiska ögon endast en produkt av ”episodiska” värderingar i västvärldens stadsbefolkningar – fjärran från såväl de bredare folklagren i väst som tredje världens alla folk:

Vad finner japanen i Parsifal och Zarathustra, eller indiern i Sofokles? Är Schopenhauers, Comtes, Feuerbachs, Hebbels, Strindbergs tankevärld kanske rymligare och allmännare? Är inte hela deras psykologi en rent västerländsk angelägenhet trots den världsomspännande syftningen? Ibsens kvinnoproblem, med sina anspråk på mänsklighetens uppmärksamhet, verkar komiska, om man i stället för den berömda Nora, en nordeuropeisk storstadsdam med protestantisk uppfostran i en hyreslägenhet för 2000 till 6000 mark, tänker sig Caesars hustru, madame de Sévigné, en japanska eller en tyrolsk bondkvinna. Men Ibsens egen horisont tillhörde gårdagens och dagens medelklass i storstäderna. De mentala förutsättningarna för hans konflikter existerade från omkring 1850 och kommer knappast att överleva 1950, och de berör inte vare sig den stora världen eller samhällets underklass, för att inte tala om utomeuropeiska stadsbefolkningar. Allt sådant innebär episodiska och lokala värderingar, ofta begränsade till den just rådande mentaliteten i storstäder av västerländsk typ och allt annat än världshistoria och eviga.¹⁴

Så långt – i relativiseringen av våra västerländska utgångspunkter och perspektiv – kan man vara överens med Spengler. Det kan man också vara när han talar om världshistoria som inte ett urval, utan en totalitet, och om varje äkta historiesyn som *”äktas filosofi – om den inte är myrans flit”*. Vad han menar med det sistnämnda är, om jag förstår honom rätt, att det är omöjligt att skriva världshistoria bara genom att idogt samla in data och sätta ihop dem. Man kommer ingenstans utan en historiesyn, en tanke, en teori. Senare bygggherrar med det globala som arbetsplats, antingen de hetat t ex Johan Galtung eller Immanuel Wallerstein, skulle antagligen hålla med honom.

Svårare är det däremot att följa Spengler i hans letande efter historiens logik, efter ödet, efter alla civilisationers upp- och nedgång, metaforiskt skildrade som vår, sommar, höst och vinter i människors symbolvärld och civilisationer. Alternativt talar han i termer av en ung, vuxen, mogen, gammal kultur. Historiens logik finner han alltså i ett deterministiskt cykliskt mönster, åskådliggjort med bilder från naturen och biologin. Men ingenstans tar dessa bilder könslig gestalt, ingenstans spelar kvinnan i historien en väsentlig roll i hans exemplifiering eller i hans konkretisering av olika faser i förloppet, om vi nu bortser från Ibsens Nora som enbart blir en illustration till åsikters tids- och rumsbundenhet. Det är på det hela taget en ökönad västerländsk civilisation som går mot sitt fall i Spenglers text. Underförstått och icke-avsett blir hans verk därmed samtidigt en exposé över manskulturens nedgång och fall, eftersom de historieverk han baserar sin syntes på i huvudsak levererat kunskap om mäns handlande och tänkande.

Kvinnor saknas också i andra makrohistoriska verk med kulturen i fokus från seklets förra hälft, som t ex Norbert Elias magistrala arbete om civilisationsprocessen från slutet av 1930-talet. Visserligen ingår mäns relation till kvinnor, deras uppvaktning och deras sätt att hantera sexualiteten, i de kulturella yttringar som Elias studerar för att underbygga sin tes. Den går som bekant

ut på att det skett en förändring i affektstrukturen hos människan som inträffar någonstans mellan den medeltida människans ”primitivism” och den moderna människans självkontroll och sublimering. Men trots att förändringen får antas delvis ha genomförts via hem och familj, där nya seder och bruk nöts in och barnen gradvis lär sig att inte spotta på bordet eller snyta sig i bordsduken, lyfter Elias aldrig fram kvinnorna som civilisationsprocessens agenter. Det är istället samhällets tilltagande komplexitet och människors interdependens som är den djupaste orsaken till förändringen, strukturförändringar framkallade delvis av den tidigmoderna staten. På en annan nivå handlar det om överföring av beteendemönster mellan olika sociala skikt, genom härmning och spridning. Hos Elias är det hovmän och borgare som först introducerar den nya etiketten och de nya mer kultiverade vanorna.¹⁵

Kort sagt: det var inte bara de som forskade om diplomatik, politik och statsmakt, som under 1900-talets förra hälft blundade för att människan i historien trots allt varit både män, kvinnor och barn. Det var även de stora kulturhistorikerna, här exemplifierade med ett par av de djärvaste och mest vittsyftande, Spengler och Elias. Forskningen var i den meningen en manskultur ända fram emot mitten av vårt århundrade. Dels var det framför allt män som stod för forskningen, dels var det om män eller om könslösa institutioner och kollektiv som de skrev. Nu är det annorlunda, även i den meningen har en manskultur fallit.

Mannen har alltså inte längre ensamrätt till vare sig offentligheten eller forskningen, i vart fall inte i västerlandet. Om man lägger in det i manskulturen, har den onekligen fått en knäck. Men hur ser det ut om vi tittar på andra aspekter av manskultur och mansideal, på de drag som man brukar förknippa med manlighet i 1900-talets litteratur och verklighet: benägenheten att gripa till fysiskt våld som medveten eller omedveten maktdemonstration, men också den kärva förmågan att uthärda, att inte pjoska, att behärska sig även i trängda lägen, förmågan att tänka efter med sunt förnuft istället för att falla i tårar, gnäll eller känslostorm. Grace under pressure, som Hemingway sa. En bra karl reder sig själv. Han tål inte vad som helst utan att ge igen, men han kan också ta en smäll utan att falla undan; han spottar så att säga ut tanden med snuset och står pall.¹⁶

Det intressanta med denna mansbild, manskultur, är att modern forskning kunnat visa att den till stora delar är tidsbunden och inte alldeles självklar om man går bakom 1900-talet, inte ens i det Europa som forskarna främst diskuterat. På samma sätt som den inte längre är klart favoriserad i våra dagar, i vart fall inte i akademiska kretsar där man möjligen fortfarande snusar men annars är rädd om tänderna. Vi uppfattar med historikers, idéhistorikers, sociologers eller etnologers hjälp onekligen en förändring men det går knappast att tala om uppgång, nedgång och fall. Att visa känslosamhet offentligt var t ex alldeles naturligt även för en man under medeltiden, 1500- och 1600-talen, som många forskare framhållit.¹⁷ En stor fältherre, en hovman, en riksdagsbonde kunde mycket väl falla ymniga tårar inte bara vid begravningar, utan också när någon höll ett rörande tal inför kungen, när man var besviken över en utebliven ynnest eller inte fick gehör för sina klagomål i den politiska kampen. Ett sändebud som höll ett artigt tal till en medeltida kung brast ut i gråt mitt i sina egna

komplimanger, visar den store Johan Huizinga.¹⁸ 1600-talets dygdeideal var, som det kan utläsas av likpredikningarna, ganska likartat för män och kvinnor med undantag av tanken att kvinnans främsta uppgift låg i hemmet, hon skulle vara en ”stolpe i hushållet”; både män och kvinnor fick sörja öppet och bli rörda av vackra predikningar.¹⁹

Men under 1800-talet blev gråten, kan man säga, både privatiserad och feminiserad. Fruntimmer kunde sitta hemma bland sina krukväxter och lipa, men karlar i det offentliga livet bet ihop! Det borgerliga mansidealet framhöll sådana dygder som behärskning, återhållsamhet, förnuftighet, osentimentalitet. För den nya tidens män blev det, som Peter Englund suggestivt har formulerat det, lika viktigt att ha ett fast grepp om de egna känslorna ”som att kunna kontrollera sin sexualdrift eller sitt konto på banken.”²⁰ Att kvinnor visade sin känslosamhet i privatlivet, var visserligen legitimt men kunde också vändas emot dem. När det kvinnliga psyket och kvinnokroppen skulle utforskas och kategoriseras, som idéhistorikern Karin Johannisson visat så lysande, då blev kvinnornas snyftande och snörvlande bara ytterligare ett belägg för hur labilt deras nervsystem var och hur bräcklig deras kropp.²¹ Inte kunde man ta sådana känslosamma varelser på allvar i samhället, i offentligheten! Så tvingades de kvinnor som mot slutet av 1800-talet och början av 1900-talet strävade efter att synas i offentligheten, som jämbördiga med männen, att kämpa mot inte endast lagverkens, den religiösa världsbildens och de ekonomiska strukturernas tröghet, utan också mot nya föreställningar i den vetenskapliga världen. Föreställningar om psyken och kroppar som permanentade könsmönstret i dikotomin offentligt – privat, rationellt – emotionellt.

Men förändringarna gäller inte bara gråten, utan också andra känsloyttringar som t ex våld eller omvänt en ömsint kroppskontakt. Claes Ekenstam hävdar, att män under äldre tid såsom i det elisabethanska England mycket väl kunde kyssa och omfamna varandra och t o m dela sång utan att det sågs som annat än tecken på deras vänskap. Först senare, fr o m slutet av 1800-talet, slog en fysisk distansering igenom särskilt bland nordeuropeiska och nordamerikanska män, understödd av en homofobi som spred sig i det viktoriaiska samhället och gjorde kroppskontakt farlig annat än i robusta knuffar och klappar på idrottsplatsen.²² Liksom den amerikanske socialhistorikern Peter N Stearns menar Ekenstam att industrialismen var en viktig vattendelare i mannens historia.²³

Att fysiskt våld förknippas med mannens uppträdande mer än kvinnans, kan vid första anblicken synas som en historisk konstant, mer än mycket annat i människors beteendemönster. Ändå kan det problematiseras i vilken grad som fysisk aggressivitet utmärker samhällen i Europa genom seklerna. Modern historisk och kriminalvetenskaplig forskning har i själva verket visat stora variationer i frekvensen av våldsbrott mellan medeltid och nutid och dessutom komplicerat tolkningen av våldet. Vi har kunnat visa att våldet minskade i det civila samhället någon gång mellan början av 1600-talet och mitten av 1700-talet i Sverige. En liknande utveckling har gällt andra länder i Europa. Under 1700-talet, 1800-talet och större delen av 1900-talet ligger våldsnivån klart under den som var vanlig i samhället under t ex medeltid och 1500-tal. I den

meningen förefaller det som om manskulturen ändrats, från snarstuckenhet och spontan aggressivitet till ett mer disciplinerat beteende. Att det är fråga om manskultur, står klart. Kvinnor är fåtaliga i våldsstatistiken, generellt sett. Men innebörden av våldet i äldre tid är komplicerad; slagsmål och enstaka slag kan inte enkelt tolkas som uttryck för obehärskad vrede utan måste ses som indikationer på en ärans kultur, där en man kunde bli allvarligt förolämpad om någon slog av honom hatten och där ärans kultur också hade en legalistisk inramning som gjorde att konflikten sist och slutligen hamnade på rättsens bord. Någon primitiv våldskultur framtonar knappast ens i medeltidens svenska samhälle.²⁴

Ändå kan en manlig våldskult uppstå igen och igen i historien, åtminstone i vissa grupper. Och det organiserade våldet, krigen mellan stater, regioner eller etniska och sociala grupper, är historiskt sett på det hela taget ett manligt företag. I en mycket uppmärksam, kontroversiell och långt ifrån alltid kristallklar bok har den tyske litteraturforskaren Klaus Theweleit undersökt bl a brev och självbiografier från en grupp officerare i de sk frikåren i Tyskland. De försökte under mellankrigstiden bekämpa det de såg som den röda faran, och de utgjorde en förelöpare till nazismen. Theweileits bok heter *Mansfantasier*. Det är en passande titel för en bok som i hög grad handlar om mäns drömmar och mentala föreställningar: hur de såg på kvinnan, på kärleken, kroppen, soldaten-mannen, homosexualitet, våld. Theweileit menar att de personer han studerar förenas av upplevelsen av att vara män och dessutom tyska män; just därigenom ansåg de sig ha rätt att begära makt. I en sammanfattning drar han ut slutsatserna på följande sätt, med en ganska yvig retorik: ”*hoppas jag här ha visat i hur hög grad manskroppen under utvecklingens gång isolerar sig från, sticker av mot, höjer sig över kvinnokroppen, tills den i kolonisations Faust (aktivt eller i andanom) står över det hav som bör torrläggas och till slut som fascistisk man reser sig likt en klippa i bränningarna*”.²⁵

Nu inriktar sig Theweileit på en ganska speciell grupp av män. Hans bevisföring är kanske mer suggestiv än solid. Men resonemangen ligger i linje med vad andra forskare hävdar. Disciplineringen av kroppen, inställningen att män skall tåla en del, nedlåtenheten eller i vissa fall t o m föraktet mot kvinnor, vålds- och krigarromantiken har ansetts ingå också i andra mansgruppers idealbilder inte minst i början av 1900-talet. Theweileits analys är bara så mycket mer renodlad och utdragen till en konsekvens, som inte alla kan dela. Att en dyrkan av krigiskt mod, av manligt kamratskap under strid, av krig som resolut konfliktlösning ingått i stora mansgruppers idealbildning under 1900-talet liksom tidigare, är emellertid svårt att undvika att reflektera över om man ställer manskulturer i fokus. Det utesluter naturligtvis inte att antimilitarismen och det aktiva fredsarbetet haft manliga förespråkare lika väl som kvinnliga.

Sammanfattningsvis: manskulturen som männens exklusiva rätt att vara persona publica, att sköta statstjänster och landets politik, har i ett historiskt perspektiv verkligen fallit, i vart fall i våra delar av världen. Jag har svårt att tro annat än att det är ett oåterkalleligt fall. Sent har det skett, mycket sent på jorden, men det har dock hänt.

Manskulturen som våldskultur, däremot, visar dessvärre inga entydiga tendenser till nedgång och fall. Visserligen har antalet våldsbrott i det civila samhället minskat i Europa i det mycket långa perspektivet, från medeltiden och till idag. Men under de senaste åren har en viss ökning inträffat i flera länder. Det organiserade våldet, krigen, är tragiskt repetitivt. Väpnade konflikter fortsätter att bryta ut, om och om igen – för evigt, tycks det. Genom dem massakreras människor och sociala relationer blir brutaliserade. Paradoxalt nog har krigskultur som manskultur samtidigt ofta i historien gjort kvinnor mer synliga och t o m hjälpt dem att få ökade rättigheter. Så kunde kvinnor under stormaktstiden i förvånande omfattning bli bönder och ansvariga för gårdarna när männen var i krig, trots att de formellt var omyndiga;²⁶ så gick kvinnor ut på arbetsmarknaden under första och andra världskriget också på oväntade poster och fick efterhand även formella rättigheter.

I det civila samhället dominerar unga män i statistiken över våldsbrott, än så länge i alla tider och alla kulturer. Naturligtvis finns det kvinnor som dräper och mördar. Men kriminologer, historiker och rättshistoriker understryker att diskussionen om orsakerna till våldsbrottslighet trots allt måste ta sin startpunkt i denna iakttagelse, i unga mäns kulturella mönster, i manlighetsidealen bland yngre män.²⁷ Det finns visserligen en stark korrelation mellan våld och alkoholkonsumtion eller användande av andra droger, och tillgången till vapen är en risk i sig. Men om man ser det generellt, är det trots allt sambandet mellan unga män och våld som är det mest slående. Uppenbart bör våldsbrott dryftas som en del av den större frågan om kulturella koder bland grupper av yngre män.

Manskultur på reträtt är i övrigt svår att diskutera, om man varken tror på manlighet som tidlös kategori eller på deterministiska cykliska eller lineära modeller. Snarare måste man fundera över hur olika aspekter, tankefigurer och föreställningar i olika skeden i historien ingått i mansbilderna, och hur de ändrats över tid. På 1600-talet grät en karl så att det skvalade, om han ville. I 1800-talets borgerliga samhälle bet han ihop käkarna och höll masken. Det finns med andra ord ingen manskultur – en och samma över seklen – att ta avstamp i om man betraktar yttringar av det slaget.

En medveten *forskning* om manskultur och manlighetsideal har i sin tur uppstått först under senare år, i ett modernt och mer jämlikt samhälle. Den följer i kvinno- och könsforskningens spår, först när männens dominans vid universitetet delvis försvunnit och kvinnorna hävdar sig i offentligheten, när konstruktivismen slagit igenom i samhälls- och kulturforskningen. Nu kan vi få en avhandling i historia, Thomas Sörensens, om Kronprinsens husarer i Malmö som en manlighetskultur, vars gränser drogs mot både kvinnor och borgerliga män men som också formades i relationen med husarkamraterna. Det var en manlighetskultur där självbehärskning och ”värdighet i påfrestningen” var det mest framträdande draget, menar Sörensen.²⁸ Nu kan vi se ett idéhistoriskt projekt utvecklas som Claes Ekenstams i Göteborg om mansideal i Sverige 1750-1850. Pojkar har gjorts till karlar, visar han, genom bl a pedagogisk och medicinsk fostran med inslag av psykisk och fysisk misshandel.²⁹ Så gör manskforskningen, liksom något tidigare kvinnoforskningen, sitt intåg i en förr köns-

blind universitetsmiljö. Om man betraktar en ökoad forskning, omedveten om genusrelationer, som traditionell manskultur vid universiteten, har den i så fall fallit åtminstone i human- och samhällsvetenskaperna.

När Oswald Spengler, Pontus Fahlbeck eller Norbert Elias talade om civilisationer och kulturer, däremot, var de tämligen könsblinda. Mera könsblinda än filosofer och historiker på 1700-talet, faktiskt.³⁰ Globalt kunde Spengler, Fahlbeck och Elias tänka – men sällan genusrelationellt. Idag väljer vi oftare genus som styrande begrepp – oavsett om vi är män eller kvinnor. Skall vi vara självkritiska, bör vi kanske snarare ställa frågan hur pass konsekvent vi tänker, problematiserar och analyserar globalt.

Sist och slutligen får man nog erkänna att det fortfarande finns ett stycke kvar innan vi uppfyllt det som den kvicka litteraturkritikern Klara Johansson efterlyste i början av 1900-talet: att de kvinnliga vetenskaperna allvarligt skulle ta itu med sina två stora uppgifter, ”världshistoriens omvärdering och Gudfaderns könskomplettering”. Men, tillade hon, ”sådan där sker tyst”.³¹

Noter

1. Om brytningarna i början av seklet se bl a pågående forskning i projektet *Det vidgade rummet: kvinnors nätverk och strategier på väg ut i offentligheten ca 1880-1940*, vid Historiska institutionen i Lund, under ledning av Eva Österberg och Christina Carlsson Wetterberg. I detta projekt arbetar Anna Jansdotter med en avhandling om mötet mellan ”fallna” och ”ärbara” kvinnor, Sif Bokholm med en biografi om filantropen Agda Montelius, Inger Hammar med en avhandling om den ortodoxt kristna synen på kvinnans kallelse och de liberala kristna kvinnornas försök att omdefiniera kallelsen, Irene Andersson med en avhandling om svenska kvinnors aktioner och nätverk för freden, och Lena Hillerström med en avhandling om nya yrkesnischer för kvinnor som arbetade med bl a textil och bild.

2. Om den sk orientalismen, dvs den eurocentriska synen på Asien, se Edward W Said, *Orientalism* (Stockholm 1993, eng 1978). Om Verner von Heidenstam som orientalist och nationalist se Eva Österberg, *Orientalism och Historien – Den Andre hos Heidenstam* (Övralid 1994).

3. Om tidens diskurser och samhällsprojekt se t ex Gunnar Broberg, ”När svenskarna uppfann Sverige”, i *Tänka, tycka, tro*, red G. Broberg m fl (Ordfront 1993; Eva Österberg, ”Tradition och konstruktion. Svenska regioner i historiskt perspektiv”, i Barbro Blomberg & Sven-Olof Lindquist (red), *Den regionala särarten* (Studentlitteratur 1995); Lennart Lundquist, *Fattigvårdsfolket. Ett nätverk i den sociala frågan 1900-1920* (Lund University Press 1997); Nils Edling, *Det fosterländska hemmet. Egnahemspolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900* (Carlssons 1996); Eva Österberg, ”Vad var det som rörde sig i tiden när Nils Holgersson var ute och flög?” i Kjell Wallström – Anders Salomonsson – Eva Österberg, *Selma Lagerlöf, Nils Holgersson och det tidstypiska* (1997). – För pågående forskning om fredsaktioner och fredsutopier ca 1915-1940 se Irene Anderssons avhandlingsarbete, Historiska institutionen i Lund.

4. Se Herbert Tingsten, *Gud och fosterlandet. Studier i hundra års skolpropaganda* (Stockholm 1969).

5. Se t ex Gunnar Qvist, *Konsten att blifva en god flicka*. (Kvinnohistoriska uppsatser 8, Göteborg 1978); Ulla Wikander (red), *Det evigt kvinnliga* (Stockholm 1994). Om kvinnors strategier och nätverk på väg ut i offentligheten ca 1880-1940 se även det i not 1 nämnda forskningsprojektet, finansierat av Riksbankens kulturdonation, vid Historiska institutionen i Lund, under ledning av Eva Österberg och Christina Carlsson Wetterberg.

6. Hjalmar Haralds, ”Den politiska kvinnorörelsen i Sverige”, i *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1907, s 280.

7. Hilma Borelius, ”Den politiska kvinnorörelsen”, i *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1908, s 84.

8. *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1908 s 157.

9. Hjalmar Haralds, ”Kvinnan i statstjänst. En granskning af löneruleringskommitténs förslag”, i *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1912, s 215, 222, 224.

10. Om kvinnan, offentligheten och den religiösa diskursen i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet se även Inger Hammar, ”Den problematiska offentligheten. Filantropi, kvinnokall och emancipation”, *Scandia* 1996:2. Jag tackar Inger Hammar för att hon gjort mig observant på polemiken Haralds-Borelius.

11. Ida Blom, ”World History as Gender History. The Case of the Nation State”, i *Between National Histories and Global History*, eds Stein Tønnesson m fl (Helsingfors 1997), s 77.

12. Om queer theory se t ex Don Kulick, ”Queer Theory: Vad är det och vad är det bra för?”, i *lambda nordica* 1996, s 5 ff.

13. Ida Blom a a , s 73.

14. Oswald Spengler, *Västerlandets undergång. Gestalt och verklighet* (Atlantis 1996) s 42.

15. Norbert Elias, *Sedernas historia* (Stockholm 1989) och *Från Svärdet till Plikten* (Stockholm 1991).

16. Om mansmyter se bl a Ronny Ambjörnsson, *Mansmyter. Liten guide till manlighetens paradoxer* (Stockholm 1990).

17. Se t ex Claes Ekenstam, "Män, känslor och relationer – några nedslag i mannens historia", i Liselotte Jakobsen och Arne Nilsson (red), *Forskning om manligheter* (Karlstad 1995).
18. Johan Huizinga, *Ur medeltidens höst* (Stockholm 1988), s 11.
19. Se Barbro Bergner, "Dygden som levnadskonst. Kvinnliga dygdeideal under stormaktstiden", i Eva Österberg (red), *Jämmerdal och fröjdesal* (Atlantis 1997), s 71 ff.
20. Peter Englund, *Förflutenhetens landskap. Historiska essäer* (Atlantis 1991) s 224.
21. Karin Johannisson, *Den mörka kontinenten* (Stockholm 1994).
22. Se Claes Ekenstam a a, s 28 ff och där anförd internationell forskning.
23. Claes Ekenstam, "Kroppen, viljan och skräcken för att falla: ur den manliga självbehärskningens historia", i *Sociologisk Forskning* 1996:2-3. Peter N Stearns, *Be a Man! Males in modern society* (New York 1990); samme förf, *American Cool: Constructing a modern emotionally style* (New York 1995).
24. Se t ex Eva Österberg, "Våld och ära, böter och skam. Kriminalitet och straff i Sverige från medeltid till nutid", i Malin Åkerström (red), *Kriminalitet, Kultur, Kontroll* (Carlssons 1996).
25. Klaus Theweleit, *Mansfantasier, del 2, s 762, del 1 s 361* (Symposion 1995).
26. Om detta se t ex Eva Österberg, "Dygdig matrona och ensam bonde", i *Folkförr. Historiska essäer* (Atlantis 1995), s 220 ff; samt Magnus Perlestam, "Ogifta Kristin brukar – har intet folck sig till hiehp" i Eva Österberg (red), *Jämmerdal och fröjdesal. Kvinnor i stormaktstidens Sverige* (Atlantis 1997).
27. Om våldsbrottslighet i historiskt perspektiv se bl a Eva Österberg, "Våld och ära, böter och skam. Kriminalitet och straff i Sverige från medeltid till nutid", i Malin Åkerström (red), *Kriminalitet, Kultur, Kontroll* (Carlsson 1996), s 104 ff.
28. Thomas Sörensen, *Det Blänkande Eländet. En bok om Kronprinsens husarer i sekelskiftets Malmö* (Malmö 1997), s 192.
29. Claes Ekenstam, "Män, känslor och relationer – några nedslag i männens historia", i Liselotte Jakobsen och Arne Nilsson (red), *Forskning om manligheter* (Karlstad 1995); se även i samma volym Arne Nilsson, "Homosexualitetsforskning som mansforskning".
30. Se om detta även Ida Blom a a, s 73.
31. Se även Eva Österberg, "Kvinnor och kön i historien", i *Kronobergskvinnor. Kronobergsboken 1995/96*, s 9. Citatet från Klara Johansson hos Klara Johansson, *Ur dagböckerna*, utg G Eman, 1989.